

**Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején. II.
Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 2017.
március 24-én rendezett konferencia előadásainak szerkesztett
változata. Szerk.: Dénesi Tamás – Boros Zoltán.
Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, 2018. (Studia
ex Archivio Sancti Martini edita II.) 247 old.**

Néhány évvel ezelőtt Várszegi Asztrik – időközben emeritált – főapát ösztönzésére kezdett formálódni a bencés rend közelmúltjának történeti forrásait feltáró kutatócsoport, amelynek munkáját azóta a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár koordinálja. Az évente megrendezett konferenciák kötetei immár sorozatot alkotnak, ami lassanként lehetővé teszi, hogy maga a szerzetesrend „az emlékezet megtisztítása” jegyében tudjon számot vetni történetének egy „veszteségekről, súlyos megpróbáltatásokról”, ám „az élet átmentéséről” is szóló korszakával (amint ennek igénye az első kötet főapáti ajánlásában megfogalmazódik). A rendi közelmúlt feltárása azonban nemcsak a szerzetesközösség számára hasznos, hanem a kommunista diktatúra egyháztörténeti vetületének jobb megismerése szempontjából is, hiszen ami a bencésekkel történt, az nem vonatkoztatható el a Rákosi- és Kádár-korszak egyházpolitikájának egészétől.

A sorozat második kötetének nyitó tanulmányában BOROS ZOLTÁN a korszak rendi archontológiájának összeállítása során szerzett tapasztalatait osztja meg az olvasókkal. A dispoziciókat, azaz a rendtagok helyezését és feladataik kijelölését 1950 után döntően befolyásolta az állam által megszabott keretszám, amit a rendi vezetés kényszerűen tudomásul vett, de szemléletében nem tett magáévá. A kutatás fontos következtetése, hogy Sárközy Pál kormányzása alatt a belső használatra szánt rendi névsorok „mindig a közösség egészére vonatkoztak, és a rendtagok között nem tettek különbséget az alapján, hogy ki hol tartózkodik, vagy hogy az állam igényt tart-e tanári szolgálataira”. Legányi Norbert főapát pedig azt az elvet követte, hogy „minden Pannonhalmán élő rendtag a konvent része, akkor is, ha nem tartozik az állam által támogatott kerethez, mint például a börtönből szabadult szerzetesek”. Az 1970-es, ’80-as évek iratai azt mutatják, hogy még a főapáti tanács tagjainak megválasztásához is az Állami Egyházügyi Hivatal előzetes hozzájárulását kellett kérni, ugyanakkor a korábbi időszakhoz képest „egyre több olyan fiatal került be a tanácsba, akik feltételezhetően vagy akár bizonyíthatóan nem álltak titkos kapcsolatban az állambiztonsági szervekkel”.

A bencés rend feletti állami gyámkodás szempontjából kulcseseménynek bizonyult az intranzigensnek bélyegzett Legányi Norbert főapát lemondatása, és a rendszerhez lojális Szennay András megválasztása. E két esemény közötti négy év (1968–1972) krónikáját adja PETES RÓBERT tanulmánya, rávilágítva a hosszan elhúzódó választási folyamat többszörös állami manipulációjára. A választás szabályait ugyan a rendi statútumok írták elő, ám azt már az ÁEH határozta meg, hogy ki rendelkezhet aktív és passzív szavazati joggal. A szerző kimutatja, hogy ez az állami beavatkozás kezdettől Szennay helyzetbe hozását szolgálta, a szerzetesközösség azonban nem adta fel könnyen autonómiájának maradékát. Amikor a tanácstalan rendi vezetés Rómától kért volna segítséget, ezt az ÁEH először azzal utasította el, hogy „a kialakult helyzetet a rend belső ügyének tekinti, és szük-

ségtelennek tartja, hogy a gátló tényezőket külső személyek vizsgálják ki”. Később aztán a Szerzetesi Kongregáció adhatott ugyan általános irányelveket, ám magát a választási procedúrát közvetlenül az ÁEH, közvetetten (ügynökei révén) a titkosrendőrség tartotta kézben. Ennek fényében „Szennay András megválasztása a kádári egyházpolitika sikereként könyvelhető el”, amint a szerző fogalmaz.

DÉNESI TAMÁS a pannonhalmi egyházmegye megszüntetésének körülményeit vizsgálja. A rend ősi kiváltságai alapján a főapát püspöki joghatóságot gyakorolt a korábbi bencés birtokok lakossága felett egészen 1951-ig, amikor az ÁEH elnöke közölte, hogy az állam „a pannonhalmi egyházmegye ordináriusának a főapátot nem fogadhatja el, mert a Magyar Népköztársaság a bencések működését csak a katolikus iskolákra engedélyezte”. Ekkor a kényszernek engedve Sárközy Pál a 13 plébánia és 5 lelkészesség kormányzását átadta a győri püspöknek, ami kánonjogilag akadályoztatásnak minősült, hiszen egy nullius apátság megszüntetése a római pápa illetékességi körébe tartozott. A plébániákon lelképásztorkodó bencések ekkor a győri egyházmegye kötelékébe kerültek, egyúttal a pannonhalmi rendi főiskola sem működhetett tovább egyházmegyei szemináriumként. Mindennek ellenére később Legányi Norbert főapát kötelességének érezte, hogy a kis egyházmegye papjaival és híveivel kapcsolatot tartson. A területi apátság visszaállítására azonban csak 1989-ben nyílt lehetőség.

A pannonhalmi egyházmegye távoli exklávéja volt a Trianon után Csehszlovákiához csatolt Deáki plébániája, melynek 1918 és 1970 közötti történetét dolgozta fel KERESZTES CSABA. Deáki bencés szempontból különleges helyszín, mivel Szent István óta rendi birtok volt, temploma pedig jeles műemlék. A szerző nemcsak a bencés plébánosok itteni tevékenységét mutatja be, hanem a magyar-szlovák „lakosságcsereből” adódó pasztorációs kihívásokat is. A falu jeles szülőtte volt Serédi Jusztinián bencés bíboros-prímás, aki az első bécsi döntés után saját kezébe vette az ősi templom restaurálásának ügyét. A tanulmány erre nézve is számos új információval szolgál, mint ahogy a rendi birtok sorsát is nyomon követi.

A plébániai pasztoráció áll MÓZESSY GERGELY tanulmányának fókuszában, azoknak a kereten kívülre került bencéseknek (rendi szóeleménnyel: „kincéseknek”) a pályafutását vizsgálva, akik a székesfehérvári egyházmegyébe kerültek át. Ehhez a kiindulópontot a csepeli bencés gimnázium létrehozása jelentette 1945-ben, amit az iskolaállamosítás után egy bencés háttérű plébánia szervezése követett. Ez azonban átmeneti lehetőségnek bizonyult, mert a bencéseket hamarosan kitiltották Csepelről a következő indokkal: „1945-ben a jobboldali szociáldemokraták támogatásával bencés papok települtek ide azzal, hogy gimnáziumot tartanak fenn. A letelepedés indokai akkor is mesterségesen felállított, a klérus terjeszkedését elősegíteni hivatott ürügyek voltak, amelyek azóta véglegesen megszűntek”. A szerzetesek ezután különböző plébániákon működtek, immár egyházmegyei keretben. Szociográfiai mélységű az a függelékben közölt írás, melyet Kapcsándi Zsigmond csobánkai plébános vetett papírra 1976-ban a cigánység lelképásztori gondozása során szerzett tapasztalatairól.

A Pannonhalmi Bencés Gimnázium diákjainak társadalmi hátterét elemzi RING ORSOLYA, az úgynevezett „egyházmegyei támogatottak” csoportjának jellemzőit vizsgálva 1955 és 1972 között. Olyan diákokról van szó, akiket a világi papság ajánlott be a gimnáziumba saját egyházmegyéje

papi utánpótlásának reményében. Ez a körülmény rávilágít arra, hogy a megmaradt egyházi gimnáziumok – nemcsak a bencés, hanem a piarista és ferences iskolák is – pótolni igyekeztek a megszüntetett kieszemináriumokat, melyek a püspöki székhelyeken a középiskolás papnövendékek nevelését szolgálták. A tanulmány a pannonhalmi gimnázium iratai alapján arra keresi a választ, hogy ezek a diákok milyen társadalmi háttérből érkeztek, s milyen motivációk állhattak szüleik iskoláztatási stratégiái mögött. A szerző megállapítása szerint „az egyházmegyei támogatással Pannonhalmán tanuló diákok nagy része mezőgazdasági fizikai dolgozó és szakmunkás családból került ki, számukra egyértelmű felfelé mobilitást jelentett már az érettségi megszerzése is, az egyházi pálya pedig még komolyabb kitérés lehetőséget nyújtott”. Mindez nem vonatkoztatható el a vidéki társadalomnak attól a radikális átalakulásától, mely a kommunista diktatúra erőszakos társadalompolitikájának következménye volt.

Pannonhalma „mikrokozmoszán” belül sajátos szint képviselt a szociális otthon, ahová nemcsak öreg szerzetesek kerültek a felosztatott rendekből, hanem olyanok is, akiknek az apátság végső soron kényszertartózkodási helye lett. GILÁNYI MAGDOLNA egy domonkos szerzetes, Bőle Kornél naplójegyzetei alapján nyújt bepillantást a Pannonhalmi Szociális Otthon falai mögé. Bőle a szombathelyi püspök – állami nyomásra megfogalmazott – „kérésére” költözött Pannonhalmára, ahol igyekezett megőrizni több évtizede megszokott napirendjét. Ez nem ment nehézségek nélkül, tekintettel a rendszer ellenségeivé nyilvánított szerzetesek karakterbeli különbözőségeire és a zsúfoltságra. A páter lejegyzett álmai tanúskodnak arról, hogy „az éjszakák engedtek bejárást a rend egykori kolostoraiba, ekkor térhettek vissza az elhunyt rendtársak, ekkor ismétlődhetek meg az egykor átélt pillanatok, ekkor ölthették fel Szent Domonkos fiainak fehér habitusát”.

VÖRÖS GÉZA a politikai rendőrség első próbálkozásait rekonstruálja a bencés rendbe történő beépülésre a fennmaradt, erősen hiányos forrásanyag alapján. 1948-ból van erről az első, áttételes adat, 1949-től lehet datálni a beszerzési kísérleteket, 1954-től az állambiztonsági szempontból sikeres beszerzéseket. Ezekre a szerző értékelése szerint azért volt szükség, mert „a rend nyugati kapcsolatainak feltérképezése nem tűnt megvalósíthatónak ügynökség alkalmazása nélkül”. Az egyik első – utóbb eredménytelennek bizonyult – beszerzéskor a megsarolt szerzetesnek ezt kellett írásba adnia: „kijelentem, hogy a magyar köztársaság és a magyar katolikus egyház megegyezése érdekében felajánlom nem nyilvános tevékenységemet a Belügyminisztérium Államvédelmi hatósága számára a magam területén”. A tanulmányból az is kiderül, hogy az 1956 előtti beszerzésekből csak egy bizonyult „időtállóknak”, a többiek különböző módon szabadulni tudtak a titkosrendőrség hálójából.

Szintén állambiztonsági forrásokat használ fel BANDI ISTVÁN az esztergomi bencés tanári kar 1948/50 utáni életútjának vizsgálatához. A szerző azonban leszögezi, hogy „az átvizsgált iratok jellegüknél fogva egyoldalú képet tükröznek a szóban forgó rendtagokról, hiszen a diktatúra működését szolgáló intézmény szabályai szerint keletkeztek”. Ebből következően „a vizsgált állambiztonsági forrásanyag nem tud teljes képet nyújtani... az egyéni életsorsokról, de kiegészíthet más természetű forrásokat”. Az esztergomi tanárok közül volt, aki a rendi vezetés csúcsára jutott (Monsberger

Ulrik kormányzó perjel), s voltak, akik a titkosrendőrség ügynökei lettek. Velük tudták megvalósítani a leghatékonyabb „együtműködést” a főapátságban, feladatuk az információadás mellett a bomlasztás és befolyásolás lett.

A kötet utolsó tanulmánya a bencés rendre vonatkozó megyei rendőrségi összefoglaló jelentéseket elemzi a hetvenes, nyolcvanas évekből. SOÓS VIKTOR ATTILA egy eddig nem kutatott forráscsoportot tesz vizsgálat tárgyává, amely jól illusztrálja, hogy az állambiztonság megyei részlege, együtműködve az ÁEH munkatársaival milyen módszereket alkalmazott a befolyásolásra, bomlasztásra a legális egyházi intézményekben, illetve az illegálisnak minősülő közösségekben. A szerző szerint Győr-Sopron megyében „speciális, eddigi ismereteink szerint egyedülálló együtműködés volt az ÁEH és a BM között”. Bár a vizsgált jelentésekbe „konkrét ügyek alig kerültek, ugyanakkor folyamatok, mozgások szempontjából átfogó képet adnak számunkra”. Így például arról, hogy a bencés rend – dacára a rendszerhez lojális vezetésének – a korszak vége felé sem kevésbé állt az állambiztonság célkeresztjében, mint korábban.

A kötetben összegyűjtött tanulmányok, miközben szerzőik egy-egy részletkérdés forrásokon alapuló és tárgyilagos elemzését nyújtják, összességében azt a benyomást erősítik meg az olvasóban, hogy a totalitárius diktatúra viszonyai között egy viszonylag zárt szerzetesi közösség sem tudta magát kivonni a kommunista egyházpolitika káros hatásai alól, ugyanakkor a szerzetesek akkor sem voltak hajlandók elszigetelődni az őket körülvevő társadalomtól, amikor a hatalomnak éppen ez állt volna érdekében.

(ism.: Gárdonyi Máté)

Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején. III. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 2018. április 13-án rendezett konferencia előadásainak szerkesztett változata. Szerk.: Dénesi Tamás – Boros Zoltán. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, 2018. (Studia ex Archivio Sancti Martini edita III.) 282 old.

Egy sorozat harmadik kötetéről lévén szó, a már reflektált előzmények felidézése nélkül, in medias res indítható a szemlélés.

PETES RÓBERT: *Szerzetesi megújulás Pannonhalmán a II. Vatikáni Zsinat fényében. Az 1969–1971-es rendi nagykáptalan.* Legányi Norbert főapát részt vett a II. Vatikáni Zsinat 3. ülészakán (1964. szeptember – december), amely összességében majd egy év múltán ér véget. A megújulásra ösztönző zsinati szellem (egyik) következménye, hogy Norbert főapát 1968 nyarán 140 kérdést küldött szét az összehívandó nagykáptalan százfőnyi közösségének, így téve őket közreműködővé az új bencés státútum megszületésében. 1969 márciusától Tihanyi Bánk választott promótor vezetésével a megtárgyalandó témakörök munkabizottságait életre hívta kezdték a munkát. Közben azonban Legányi Norbert tisztétől megvált, elhagyta Szent Márton hegyét, s 1969 nyarán Monsberger Ulrik kormányzó perjelsége alatt kezdődött a nagykáptalan első összejövetele. 1970. augusztus végéig további öt ülészakon tárgyalták meg a témacsoportokat. Döntés